

УДК 35.071.5:342.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.31>

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ДЕРЖАВИ: ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Марущак Н.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
міжнародного права,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0001-9636-6274
e-mail: natalya_mrs@ukr.net

Марущак Н.В. Адміністративно-територіальний устрій держави: особливості конституційного регулювання.

У статті здійснено ґрунтовний аналіз адміністративно-територіального устрою як складової частини конституційної доктрини держави. Автор розкриває сутність поняття адміністративно-територіального устрою, підкреслюючи його значення для формування унітарної структури України та забезпечення територіальної цілісності. Розглядаються проблемні аспекти сучасного стану територіального устрою, зокрема дисбаланс між рівнями адміністративного управління, нерівномірність розвитку регіонів, а також наслідки впровадження реформ місцевого самоврядування. Увага акцентується на суперечностях, що виникають у процесі одночасного здійснення централізаційних і децентралізаційних процесів, що потребують чітко врегульованих механізмів на законодавчому рівні.

Окремо висвітлено питання територіальної єдності як базового принципу функціонування унітарної держави. В статті проаналізовано норми Конституції України щодо гарантування недоторканності державних кордонів, неможливості виходу окремих територіальних одиниць зі складу держави та заборони створення суверенних утворень у межах її території. Автор звертає увагу на існуючі прогалини в законодавстві, що ускладнюють ефективну реалізацію зазначених положень.

Особливе місце у дослідженні посідає міжнародно-правовий аспект захисту територіальної цілісності. Зазначається, що, попри наявність внутрішніх конституційних норм, сучасні міжнародні договори та акти здебільшого мають рекомендаційний характер і не забезпечують належного рівня юридичних, військових чи економічних гарантій для захисту суверенітету України. У зв'язку з цим наголошується на необхідності активізації міжнародно-правової співпраці, вдосконалення існуючих міжнародних механізмів, розробки нових договорів, що містили б чіткі гарантії територіальної цілісності держави.

У підсумку автор формулює низку практичних рекомендацій щодо удосконалення адміністративно-територіального устрою України. Зокрема, пропонуються шляхи законодавчого врегулювання існуючих проблем, посилення механізмів внутрішнього контролю, а також інтеграція міжнародно-правових норм у національну систему з метою зміцнення позицій України на міжнародній арені та забезпечення стабільного розвитку її регіонів.

Ключові слова: держава, адміністративно-правовий устрій, конституційний лад, державний кордон, суверенітет, територіальна цілісність, державні органи, централізація, децентралізація.

Marushchak N.V. Administrative and territorial structure of the state: peculiarities of constitutional regulation.

The article provides a thorough analysis of the administrative and territorial structure as an integral part of the constitutional doctrine of the State. The author reveals the essence of the concept of administrative and territorial structure, emphasizing its importance for the formation of the unitary structure of Ukraine and ensuring territorial integrity. The author examines the problematic aspects of the current state of the territorial structure, in particular, the imbalance between the levels of administrative administration,

uneven development of regions, and the consequences of the implementation of local self-government reforms. Attention is focused on the contradictions arising from the simultaneous implementation of centralization and decentralization processes, which require clearly regulated mechanisms at the legislative level.

The issue of territorial unity as a basic principle of the functioning of a unitary state is highlighted separately. The article analyzes the provisions of the Constitution of Ukraine on guaranteeing the inviolability of state borders, the impossibility of secession of individual territorial units from the state and the prohibition of the creation of sovereign entities within its territory. The author draws attention to the existing gaps in the legislation that impede the effective implementation of these provisions.

A special place in the study is occupied by the international legal aspect of the protection of territorial integrity. It is noted that, despite the existence of domestic constitutional norms, current international treaties and acts are mostly advisory in nature and do not provide an adequate level of legal, military or economic guarantees to protect Ukraine's sovereignty. In this regard, the author emphasizes the need to intensify international legal cooperation, improve existing international mechanisms, and develop new treaties that would contain clear guarantees of the territorial integrity of the State.

As a result, the author formulates a number of practical recommendations for improving the administrative and territorial structure of Ukraine. In particular, the author suggests ways of legislative regulation of existing problems, strengthening of internal control mechanisms, and integration of international legal norms into the national system with a view to strengthening Ukraine's position in the international arena and ensuring stable development of its regions.

Key words: state, administrative and legal system, constitutional order, state border, sovereignty, territorial integrity, state bodies, centralization, decentralization.

Постановка проблеми. Адміністративно-територіальний устрій держави є ключовим елементом конституційного ладу, що визначає форму організації публічної влади, територіальну структуру та механізми взаємодії між різними рівнями управління. У сучасних умовах зростаючої політичної турбулентності, соціальних трансформацій та викликів зовнішнього характеру питання ефективності та стабільності державного устрою набуває особливої актуальності. Конституційне регулювання устрою держави має забезпечувати баланс між централізованим управлінням та децентралізацією, унітарністю та автономією, демократичністю та ефективністю державної влади.

Останні трансформації в адміністративно-територіальному устрої України все більше доводять, що чинна система організації територій є застарілою, не відповідає актуальним викликам та стандартам сучасності. Вона гальмує подальший розвиток країни у напрямку інтеграції до міжнародних практик і перешкоджає ефективному впровадженню реформ. Особливо гостро ця проблема проявилася під час процесу децентралізації: в умовах об'єднання територіальних громад та впровадження секторальних змін недосконалість існуючого устрою породжує складнощі у розмежуванні повноважень, налагодженні податкової системи та формуванні міжбюджетних відносин.

Незважаючи на закріплення основних положень щодо державного устрою в Конституції України, на практиці виникають труднощі з реалізацією багатьох конституційних норм, зокрема у сфері адміністративно-територіального устрою, децентралізації влади та функціонування місцевого самоврядування. Відсутність чіткого нормативного забезпечення, суперечності між конституційними положеннями та підзаконними актами, а також вплив зовнішніх загроз на територіальну цілісність держави обумовлюють потребу в комплексному дослідженні механізмів конституційного регулювання устрою держави.

Метою статті є аналіз особливостей сучасного конституційного регулювання державного устрою, виявлення прогалин у чинному законодавстві, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення відповідної нормативно-правової бази з метою забезпечення стабільного функціонування держави та ефективного державного управління.

Стан опрацювання проблематики. У сучасних умовах поняття адміністративно-територіального устрою в Україні залишається нечітким і часто викликає суперечки щодо його тлумачення та практичного застосування. Проблематиці державного устрою присвячені праці низки українських вчених, серед яких Ю.Г. Барабаш, О.А. Гречко, В.І. Ковтун, А.С. Матвієнко, В.Ф. Опришко, І.С. Тимченко, Ю.М. Тодика, Ю.С. Шемшученко. Проте, незважаючи на вагомий внесок дослідників, питання адміністративно-територіального устрою залишається недостатньо вивченим на теоретичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Територія держави є фундаментальним елементом її суверенітету та функціонування. Адміністративно-територіальний устрій являє собою складне, багатогранне державно-правове явище, формування якого зумовлене цілою низкою чинників – від економічних і політичних до географічних, культурних, історичних та демографічних. У сучасних умовах одним із провідних чинників, що впливає на територіальну організацію країни, виступає національний аспект.

У більшості розвинених держав система територіального устрою чітко закріплена у відповідному законодавстві. Конституція України, як основний закон, визначає ключові принципи, на яких ґрунтується територіальний устрій країни. Згідно зі статтею 2 Конституції, Україна є унітарною державою, тобто неподільною у своєму територіальному складі [1]. Основними принципами формування системи територіального устрою відповідно до статті 132 Основного Закону є: єдність та цілісність території, оптимальне поєднання централізації й децентралізації, збалансований соціально-економічний розвиток регіонів із урахуванням їхніх природних, історичних, демографічних і культурних характеристик [1].

Визначення поняття «територіальний устрій» є предметом наукових дискусій. Так, низка українських дослідників трактує його як внутрішню структуру держави, що передбачає її поділ на окремі адміністративно-територіальні одиниці, із визначеним статусом і системою правовідносин між цими одиницями та державою в цілому. Наприклад, на думку В.О. Серьогіна, адміністративно-територіальний устрій – це форма організації території держави шляхом її поділу на певні одиниці, з чітко закріпленим правовим статусом та системою взаємодії як між ними, так і з центральними органами влади [2, с. 305]. Ю.С. Шемшученко розглядає територіальний устрій як систему організації державної території, яка передбачає її поділ на складові частини з урахуванням історичних, економічних, географічних, демографічних та інших чинників, а також встановлення принципів взаємодії між державою і територіальними громадами [3, с. 219]. В.Ф. Опришко акцентує увагу на тому, що територіальний устрій – це не лише поділ території держави, а й спосіб організації державної влади відповідно до такого поділу, що передбачає розподіл повноважень між центральними і місцевими органами [4, с. 144].

І. С. Тимченко підкреслює, що територіальний устрій відображає внутрішню структуру держави, формує основу для функціонування місцевого самоврядування та визначає засади реалізації державного суверенітету в межах її території [5, с. 97]. Ю.Г. Барабаш акцентує увагу на тому, що територіальний устрій – це структура організації державної території, яка формується під впливом історичних, політичних, соціально-економічних та географічних факторів, і реалізується через конституційно закріплені принципи єдності, цілісності, децентралізації тощо [6, с. 219].

На думку Ю.М. Тодики, територіальний устрій охоплює не лише адміністративно-територіальний поділ, а й форму взаємодії між державою як суб'єктом публічної влади та її частинами – територіальними колективами, що реалізується у формі місцевого самоврядування [7, с. 238].

Таким чином, у більшості наукових підходів територіальний устрій розглядається не лише як просторово-адміністративна структура, а як багаторівнева система, що поєднує територіальну організацію держави, правові норми, принципи децентралізації та елементи публічного управління. Аналіз наукових підходів дозволяє визначити територіальний устрій як внутрішню організацію території держави, що передбачає її поділ на адміністративно-територіальні одиниці, регламентацію їх статусу, структури, функцій, а також взаємовідносин між ними й органами державної влади, з урахуванням історичних, географічних, демографічних і соціально-економічних особливостей.

Аналіз практики Конституційного Суду України засвідчує, що питання територіального устрою неодноразово ставали предметом його розгляду. Так, у справі № 1-39/2001 Суд наголошує, що проблематика адміністративно-територіального поділу, включно з визначенням статусу та типів адміністративно-територіальних одиниць, є справою загальнодержавного значення і підлягає регулюванню виключно на законодавчому рівні. У деяких випадках окремі повноваження з цього приводу можуть делегуватись органам місцевого самоврядування (стаття 143 Конституції) [8; 9, с. 128].

У рішенні у справі № 1-3/2003 від 16 січня 2003 року Конституційний Суд додатково роз'яснює, що адміністративно-територіальний устрій є формою організації державної території через її поділ на адміністративно-територіальні одиниці. У рішенні від 20 березня 2014 року № 3-рп/2014 підтверджується, що відповідно до статті 132 Конституції України територіальний устрій базу-

ється на принципах єдності та неподільності державної території, балансу між централізацією і децентралізацією державної влади, а також рівномірного розвитку регіонів із врахуванням їхніх унікальних особливостей [10; 9, с. 128].

Отже, територіальний устрій України як інститут конституційного права можна визначити як сукупність правових норм, принципів та управлінської практики, що регулюють взаємовідносини між державою та територіальними громадами. Ці взаємовідносини формуються на основі рівня централізації, децентралізації або деконцентрації владних повноважень.

Протягом усієї історії української державності система територіального устрою зазнавала численних трансформацій. Для більш глибокого розуміння її особливостей слід звернутися до еволюції основоположних принципів, які змінювались відповідно до історичних обставин та політичного контексту.

Перші спроби закріпити принципи визначення державної території можна простежити ще в Конституції Пилипа Орлика, де вперше було сформульовано основи територіальної організації влади [11, с. 378]. У період панування Російської імперії територіальний поділ українських земель здійснювався з урахуванням потреб поліцейського контролю, податкового адміністрування та військової логістики, а також імперської політики щодо національних меншин.

Подальші зміни відбулися з приходом більшовиків та формуванням нової політичної дійсності. Принципи територіального устрою того часу були відображені в усіх чотирьох Універсалах Української Центральної Ради, а також у Конституції Української Народної Республіки 1918 року [11, с. 380]. Відповідно до цих джерел, можна виділити такі фундаментальні засади: народний суверенітет, місцеве самоврядування, децентралізація влади, її поділ, недоторканність державної території та автономність.

У період входження України до складу СРСР територіальний устрій держави був повністю підпорядкований інтересам тоталітарної системи. Формально він ґрунтувався на принципах народовладдя, демократичного централізму та інтегрованого управління територією, але фактично відповідав централізованій ідеологічній моделі управління [9, с. 128].

Після здобуття Україною незалежності розпочався новий етап у розвитку територіального устрою, який актуалізував потребу у глибокій реформі, спрямованій на наближення до європейських стандартів. Відтоді одним з основоположних напрямів стала реалізація політики децентралізації, що передбачає передачу значних повноважень на місцевий рівень.

Територіальний устрій є ключовим аспектом державного управління, що визначає не лише адміністративний поділ держави, а й впливає на ефективність здійснення публічної влади, забезпечення місцевого самоврядування, а також на територіальну цілісність і розвиток регіонів. Успіх будь-якої держави значною мірою залежить від того, наскільки вдало організована її територіальна структура та як ефективно функціонують органи місцевої влади. В Україні існує низка проблем територіального устрою, які мають стратегічне значення для державного розвитку. Зокрема, серед них можна виділити питання децентралізації, нерівномірного розвитку регіонів, проблеми із забезпеченням територіальної цілісності, а також недостатню правову базу для забезпечення ефективного місцевого самоврядування.

Процес децентралізації є важливим елементом реформування територіального устрою України. Однак на практиці він зіткнувся з низкою проблем, серед яких - повільне розширення повноважень місцевих органів влади, відсутність належного фінансування на місцях, а також недостатня кваліфікація місцевих керівників. Децентралізація, яка мала на меті зміцнення місцевої автономії, насправді виявилася затягнутим процесом, що потребує серйозних змін у законодавчій та адміністративній практиці. Саме завдяки передачі значного обсягу повноважень на місцевий рівень, країни Європи досягають підвищення якості управління та розвитку регіонів.

Поглиблений аналіз реформ у сфері територіальної організації за кордоном дозволяє виокремити чотири основні тренди: переосмислення концепції національної держави в умовах глобалізації, зміцнення інститутів місцевого і регіонального самоврядування в межах децентралізаційних процесів, застосування асиметричних моделей розподілу повноважень, а також впровадження ринкових підходів до надання публічних послуг. У межах Європейського Союзу також спостерігається активна регіоналізація та європеїзація управлінських процесів, що зумовлено інтеграцією до наднаціональних структур [11, с. 317].

Правова база, що регулює територіальний устрій України, є недостатньо розвиненою, а її застосування часто виявляється неефективним. Множинність законів, які мають взаємодіяти в пи-

таннях адміністративного поділу, децентралізації та самоврядування, нерідко створюють правові колізії, що ускладнюють управління та контроль на місцях.

Ще однією критичною проблемою залишається забезпечення цілісності території держави та охорона її кордонів. Незважаючи на численні міжнародні договори та конституційні гарантії, територіальна цілісність України залишається під серйозною загрозою у зв'язку з подіями 2014 року та повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Це не лише порушує суверенітет, але й ставить під загрозу ефективність адміністративно-територіального устрою. Проблеми із визначенням і охороною кордонів, недостатньо ефективна система контролю за кордонами з боку органів влади, а також правові та інституційні прогалини в механізмах реагування на загрози становлять серйозні виклики для територіальної стабільності держави [9, с. 129].

Механізми гарантування суверенітету та незалежності України мають бути чітко врегульовані як на рівні національного законодавства, так і через міжнародно-правові зобов'язання. Унітарна форма державного устрою повинна підтримуватися суворим дотриманням конституційних принципів цілісності та єдності території, а також системою міжнародних гарантій, що забезпечують недоторканність державних кордонів і територіального суверенітету.

Події 2014 року та повномасштабне вторгнення РФ на територію України засвідчили вразливість національного механізму захисту території. Це підкреслює необхідність не лише правового, а й кримінально-правового захисту територіальної цілісності. Попередній досвід порушення міжнародних угод, зокрема Мінських домовленостей, свідчить про недостатній рівень відповідальності за такі порушення.

Таким чином, конституційно встановлений порядок вирішення питань, що стосуються державної території, є не лише юридичною процедурою, а й важливою гарантією територіальної цілісності як ознаки суверенної держави.

Одним із ключових питань у сфері територіального устрою є пошук балансу між централізацією та децентралізацією в системі державного управління. В Україні процес передачі повноважень на місця для вирішення локальних проблем адміністративно-територіальних одиниць реалізується переважно через механізми децентралізації та деконцентрації.

Важливо розрізняти ці два явища: деконцентрація передбачає лише внутрішню організацію державної влади в межах єдиної вертикалі підпорядкування, де всі владні суб'єкти залишаються частиною єдиної державної системи. У свою чергу, децентралізація означає фактичне відчуження частини повноважень держави як юридичної особи на користь іншого суб'єкта - територіальної громади, що діє як окрема юридична особа. Основними елементами децентралізації виступають політичний, фінансовий та адміністративний компоненти [12, с. 16].

Однією з основних проблем територіального устрою України є нерівномірний економічний розвиток її регіонів. Суттєві економічні контрасти між різними частинами країни призводять до соціальних та політичних напружень. Це стосується не лише розподілу національних ресурсів, але й рівня розвитку інфраструктури, доступу до якісних послуг та умов для ведення бізнесу. Зокрема, регіони на сході та півдні країни часто залишаються відсталішими в порівнянні з західними та центральними областями. Це підвищує ризик міжрегіональних конфліктів та ускладнює процеси інтеграції та розвитку національної економіки. Для успішного функціонування держави стратегічно важливим є забезпечення рівномірного розвитку усіх її частин, що передбачає проведення державної політики, спрямованої на підтримку відсталих регіонів та створення умов для їхнього піднесення.

У цьому контексті особливого значення набуває реалізація принципу збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, що дозволить подолати міжрегіональні диспропорції, знизити концентрацію економічної активності в обмеженій кількості областей і забезпечити рівномірний розподіл доходів населення.

Основними чинниками актуальності цієї проблеми є відсутність системного підходу до регіональної політики, слабкість стратегічного планування та дефіцит інструментів для довгострокового розвитку територій. Підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення економічного зростання можливі лише за умови створення функціонуючого фондового ринку на місцях, відмови від галузевого принципу управління, який штучно стимулює лише певні території, та переосмислення ролі держави в управлінні регіональним розвитком [9, с. 129].

Після виокремлення ключових проблем територіального устрою України доцільно перейти до аналізу можливих шляхів їхнього вирішення. У науковій та правовій літературі запропоновано чимало варіантів і класифікацій принципів організації територіального ладу, серед яких найбільш

релевантними сучасним умовам вважаються принципи системності, стабільності, співробітництва, гнучкості та адаптивності, заохочення місцевої ініціативи, спадкоємності, доцільності та ефективності. Особливу увагу заслуговує принцип оптимального географічного розміщення адміністративно-територіальних одиниць, що охоплює такі характеристики, як компактність, повсюдність, доступність та пропорційність.

Наразі законодавча база України у сфері соціально-економічного розвитку регіонів має переважно декларативний характер і потребує суттєвого посилення її практичної реалізації. Однією з головних причин труднощів у впровадженні ефективної регіональної політики є надмірна централізація державної влади, що суттєво обмежує можливості регіонів у прийнятті самостійних управлінських рішень. З огляду на це, актуальним є впровадження децентралізаційного підходу в конституційно-правову практику України, що сприятиме забезпеченню збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їхніх історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних, етнічних і культурних особливостей [13, с. 185].

Реалізація вищезазначених принципів є передумовою ефективного реформування адміністративно-територіальної системи держави. Вони мають стати практичним інструментом для вирішення наявних проблем у сфері територіального устрою, зокрема таких, як забезпечення територіальної єдності, утвердження унітарного характеру держави, а також стабільність і захищеність державних кордонів.

Однією з найгостріших проблем, яка залишається актуальною понад десять років, є питання забезпечення територіальної цілісності України та врегулювання її державного кордону. Зокрема, агресія з боку Російської Федерації стала можливою, зокрема, через недосконалу та незавершену процедуру делімітації і демаркації східного кордону. Фактично, на окремих ділянках державний кордон між Україною та Росією не був належним чином визначений і облаштований, що створило передумови для його порушення.

У зв'язку з цим вкрай необхідним є комплексний підхід до захисту та юридичного оформлення державного кордону України. Це передбачає не лише завершення процедур делімітації та демаркації, а й забезпечення відповідного технічного, військового та правового захисту території. Тільки за умов реалізації комплексних заходів і дотримання принципів територіальної єдності та суверенітету Україна зможе гарантувати свою державну цілісність у довгостроковій перспективі.

Висновки. Для ефективного вирішення актуальних проблем територіального устрою України та забезпечення повноцінної реалізації принципів адміністративно-територіального устрою як «каркасної» складової системи державної організації та публічного управління необхідно подолати низку глибоких чинників, що стали джерелом зазначених дисфункцій.

До основних перешкод належать: відсутність чіткої законодавчої регламентації ключових аспектів територіального устрою; наявність затяжної економічної, політичної та соціальної кризи; низький рівень правової культури громадян; а також слабкість або формальність механізмів місцевого самоврядування. Подолання цих проблем є визначальним не лише для функціонування адміністративно-територіальної системи, а й для стратегічного розвитку держави в цілому.

Реалізація комплексу структурних реформ у цій сфері сприятиме формуванню зрілого демократичного суспільства, підвищенню ефективності державного управління та посиленню внутрішньої консолідації українського суспільства. Крім того, удосконалення територіального устрою має безпосередній вплив на укріплення суверенітету, територіальної цілісності та міжнародного авторитету України, що особливо актуально в умовах зовнішніх загроз і гібридних конфліктів.

Таким чином, територіальний устрій є однією з основних складових системи державного управління, що безпосередньо впливає на ефективність реалізації функцій держави, розвиток регіонів і забезпечення територіальної цілісності. В Україні існує низка проблем, пов'язаних із нерівномірним розвитком регіонів, реалізацією децентралізації, захистом територіальної цілісності та правовими прогалинами в системі управління. Рішення цих проблем можливе лише за умови комплексного підходу до реформування територіального устрою, удосконалення законодавства, посилення місцевої влади та активізації економічних та політичних реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Серьогін В.О. Територіальний устрій: поняття, структура, особливості. *Право України*. 2014. № 12. С. 304–309.
3. Шемшученко Ю.С. Адміністративно-територіальний устрій України: конституційно-правові засади. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 218–222.
4. Опришко В.Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 512 с.
5. Тимченко І.С. Поняття та сутність територіального устрою держави. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 95–99.
6. Барабаш Ю.Г. Конституційне право України: підручник. Харків: Право, 2015. 528 с.
7. Тодика Ю.М., Тодика О.Ю. Конституційне право України. Харків: Право, 2014. 536 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «район» та «район у місті», які застосовуються в пункті 29 частини першої статті 85, частині п'ятій статті 140 Конституції України, і поняття «організація управління районами в містах», яке вживається в частині п'ятій статті 140 Конституції України та в частині першій статті 11 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» (справа про адміністративно-територіальний устрій) від 13 липня 2001 р. № 11-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 29. Ст. 1327.
9. Ковтун В., Зезуль Ю. Адміністративно-територіальний устрій як елемент конституційного дизайну. *Конституційне право*. 2021. № 5. С. 127–131.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України "Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим" (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим) від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 1. С. 4.
11. Матвієнко А.С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.
12. Курцев О.Ю. Унітаризм як принцип конституційного ладу України: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2021. 20 с.
13. Гречко О.А. Принципи територіального устрою України: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2018. 212 с.